

СТРАХ ЯК РЕГУЛЯТОР ПРИЙНЯТТЯ ЖИТТЄВИХ РІШЕНЬ У ПЕРІОД ПІЗНЬОЇ ЮНОСТІ

У статті розглянуто проблему прийняття життєвих рішень особами у період пізньої юності; описано особливості впливу різних факторів, зокрема смисложиттєвих орієнтацій, життєвої позиції; розглянуто питання впливу страху на прийняття життєвих рішень молодими людьми, розкрито вплив окремих видів страхів.

Ключові слова: страх, прийняття рішення, життєві рішення, пізня юність.

Постановка проблеми. Сучасне світове та, зокрема, українське суспільство перебуває у процесі вагомих економічних, політичних і соціальних перетворень, інтенсивний характер яких, безумовно, суттєво впливає на становлення та формування нових поколінь. «Нарцисичні» тенденції сучасного життя, орієнтовані на «успіх», «ефективність», «статус» тощо, ускладнюють процеси самопошуку та самовизначення молодих людей, посилюючи дію таких чинників, як прагнення до «відповідності» та страх «невідповідності», бажання зробити «правильний вибір» і тривогу «невизначеності», потребу «знайти себе і свій шлях» та страх помилитися. Тому проблема прийняття життєвих рішень у період юності, а також впливу різних зовнішніх і внутрішніх факторів на цей процес є актуальною і важливою. Особливо важливим є питання впливу почуття і переживання страху на прийняття життєвих рішень молодими людьми. Період пізньої юності вважають віком «входження у дорослість», яка супроводжується переживанням різних видів страху (страх (не)визначення власного Я, страх самостійності, страх неприйняття соціумом, страх не зреалізуватися або зробити неправильний вибір тощо), які впливають на життєві рішення, що їх приймають у цей період.

Психологічні механізми прийняття рішень привертали і привертають до себе увагу багатьох дослідників, однак у контексті особистісного розвитку (зокрема розвитку особистості в період пізньої юності) їх вивчено недостатньо. Прийняти рішення – означає обрати певну мету та спосіб дії, надати їм перевагу перед іншими

(Г. О. Балл, Ф. Е. Василюк, У. Джеймс, Д. О. Леонтєв, Е. Фромм). Життєві рішення, які приймають у період пізньої юності, – це відповідальні та значущі рішення у житті молодої людини, що визначають подальший напрям руху її життя, зокрема визначення життєвої позиції та життєвих поглядів особи, професійний вибір, вибір шлюбного партнера тощо.

Прийняте та втілене життєве рішення являє собою важливий момент життєвого шляху особистості, воно радикально впливає на її поточну життєву ситуацію, вносить корективи в бачення людиною власних життєвих орієнтирів та перспектив.

Період пізньої юності найчастіше збігається з періодом навчання у ВНЗ і вирізняється, з одного боку, пробудженням самосвідомості та прагненням до визначення власної життєвої позиції, а з іншого – неготовністю до свідомого вибору одного визначеного напрямку серед безлічі життєвих альтернатив, недостатньо сформованим почуттям відповідальності за наслідки власних виборів і рішень та емоційно-напруженою життєвою ситуацією, що також впливає на характер процесу прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Віддаючи належне наявним дослідженням проблеми прийняття рішень зарубіжними (А. Адлер, В. Джеймс, Д. Келлі, К. Левін, Р. Мей, Д. Канеман) та вітчизняними (Г. О. Балл, М. Я. Грот, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Л. В. Помиткіна, Л. В. Сохань, О. К. Тихомиров, В. М. Чернобровкін, В. М. Ямницький та ін.) науковцями, варто зауважити,

що на сьогодні немає єдиного та загальноприйнятого визначення поняття «життєве рішення». Недостатньо досліджено наразі психологічні чинники, закономірності та механізми, а також фактори, які впливають на прийняття життєвих рішень молодими людьми в період пізньої юності.

Одним із найважливіших чинників, що впливають на прийняття життєвих рішень, є емоції, емоційні стани та переживання особистості до і під час прийняття рішення.

Донедавна ролі емоцій у процесі прийняття рішень дослідники приділяли недостатньо уваги. Цей процес розглядали, здебільшого, як когнітивний – людину аналізували як таку, що оцінює і зважає, яка з різних альтернатив матиме найбільш позитивні наслідки. Критики традиційної теорії рішень, що з'явилися у пізніх 1960-х під егідою «поведінкової теорії рішень», переважно підтримували когнітивно орієнтовану точку зору і, спираючись на неї, вивчали когнітивні помилки, які люди роблять, коли оцінюють вірогідність майбутніх наслідків, та спрощення, які вони використовують для того, щоб позбавитися труднощів у процесі прийняття рішень. Поведінкова теорія рішень, таким чином, не брала до уваги роль емоцій у прийнятті рішень.

Проте в останні 20 років зріс інтерес до ролі емоцій у прийнятті рішень. Дослідженнями зарубіжних вчених (Дж. Клор, Дж. Форгас, Е. Айзен, Дж. Лернер та Д. Келтнер, Н. Шварц) встановлено, що навіть випадковий афект – не пов'язаний безпосередньо з рішенням, що приймається, – може мати значний вплив на судження і вибір. А. Дамасіо та Т. Вілсон показали, що емоційні негаразди, чи то власні, чи спричинені експериментально, можуть знизити ефективність прийняття рішень [7].

Що ж стосується саме впливу страху на процес прийняття рішень, то дослідження цього питання проводили лише зарубіжні психологи. Д.-Ф. Коге, К. Хааг та Д. Е. Гібсон описали гнів і страх як емоції, що найчастіше виникають у періоди кризи, коли потрібно приймати критичні рішення [3].

Дж. Лернер і Д. Келтнер досліджували вплив емоцій гніву та страху на прийняття рішень, оскільки, на їхню думку, більшість теорій впливу емоцій на судження та вибір розроблені у підході валентності – через дослідження різниці між впливом позитивних та негативних

емоцій. За результатами їхніх досліджень, люди у стані страху частіше робили песимістичні судження щодо майбутніх подій, тоді як у стані гніву вони частіше робили оптимістичні судження [6].

Ч. Д. Лі та Е. Б. Андраде досліджували вплив страху на схильність до ризику у прийнятті рішень. На прикладі фінансових рішень вони з'ясували, чи може страх інтерпретуватися як стан збудження у результаті певного контексту і у такий спосіб заохочувати ризик замість його уникнення. За їхніми результатами, у випадку важливого вкладення коштів страх спричинював поведінку уникнення ризику, натомість якщо ситуація була показана як захоплива гра в казино, страх, навпаки, заохочував ризик. Отже, вплив страху на прийняття рішення щодо ризику частково змінювався захопленням у процесі прийняття рішення [5].

Р. Фрей, Р. Хертвіг і Й. Ріскамп досліджували те, наскільки багато людина збирає інформації з навколишнього середовища перед прийняттям рішення, щоб дізнатися про наслідки, в яких вона не впевнена, а також чи впливає емоція страху на кількість зібраної інформації у прийнятті рішень з власного досвіду. Результати дослідження засвідчили, що люди в стані страху, порівняно з людьми, які переживали емоції щастя, шукали набагато більше інформації перед тим, як зробити кінцевий вибір. Ця більша схильність до дослідження поля вибору також впливала на кінцеві рішення [4].

М.-Х. Тсай та М. Дж. Янг вивчали питання про вплив емоції гніву та страху на прийняття людиною на себе зобов'язань. Їхнє дослідження засвідчило, що люди у стані гніву бачать менше ризику у своїх рішеннях, порівняно з людьми у стані страху, що змушує останніх брати на себе більше зобов'язань [8].

Що ж стосується саме особливостей впливу страху на процес прийняття життєвих рішень у періоді пізньої юності, то необхідно зазначити, що для цього віку є природною переорієнтація у житті, переоцінка цінностей, а також прийняття багатьох життєвих рішень. Важливість їх своєчасного прийняття посилюється тим, що невизначеність життєвих цілей унеможливорює подальше визначення життєвих орієнтирів, що перетворює життя на стан, позбавлений руху і векторності. Отже, життєве самовизначення, разом із прийняттям важливих життєвих рішень, є важливим елементом віку пізньої юності.

Е. Еріксон вважав період пізньої юності вирішальним, оскільки він є перехідним етапом від дитинства до зрілості. На цьому етапі людина має визначити власну ідентичність, інтегрувавши свій попередній досвід у єдине ціле. Основне питання цієї стадії – «хто я такий?». Виникає нове відчуття ідентичності Его, що вбирає в себе здатність людини інтегрувати минулі ідентифікації, теперішні імпульси, здатності, навички та можливості, що пропонуються суспільством. У цей період сильний вплив мають соціальні обмеження і тиск суспільства. Молода людина, яка переживає деяке змішування ролей, може відчувати труднощі, придумуючи роль, яка їй підійде, і прагнучи посісти у суспільстві значуще місце. На цій стадії поширеними є сумніви у власній ідентичності та сексуальній привабливості. В цей період молода людина вбирає культурні, етичні та релігійні цінності [2].

Отже, саме формування ідентичності, відповідності свого Я зовнішнім і внутрішнім вимогам становить сутність «фонових» вікових процесів для прийняття життєвих рішень молодими людьми у віці пізньої юності.

Прийняття життєвих рішень у період пізньої юності пов'язане також зі специфікою цілепокладання та сприйняття часу загалом. Зокрема, Т. М. Титаренко, вивчаючи особливості часу життя особистості, зазначає, що в процесі дорослішання людина намагається будувати послідовну, несуперечливу ідентичність зі своїх минулих ідентифікацій, розширює межі часової орієнтації, формує свій часовий кругозір, в якому важливу роль відіграють життєві перспективи особистості (тобто перспективи майбутнього). Перспективи є загальною спрямованістю у майбутнє, яка не завжди повністю усвідомлюється й деталізується, але яка завжди має бути наявна для повноцінного прогресу. Потенціал саморозвитку і руху вперед закладено в кожній людині. Навіть найнесприятливіші умови дорослішання не можуть остаточно зупинити, істотним чином загальмувати цей рух [1].

Отже, прийняття життєвих рішень особою у період пізньої юності розглядають як частину загальної картини реалізації потенціалу саморозвитку на життєвому шляху. Прийняття життєвих рішень – це вольовий акт, пов'язаний із вибором мети та способу дії, яка матиме

визначний, доленосний характер, провідне значення у життєвому просторі людини та впливатиме на формування її життєвого шляху. Прийняття життєвих рішень здебільшого пов'язане з особливою, підвищеною відповідальністю.

Важливим є також розуміння цього вікового періоду як такого, в якому молода людина проходить через кризу становлення й розвитку, коли вона відчуває необхідність змін у житті в процесі переходу до дорослості (Б. Г. Ананьєв, М. Й. Боришевський, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, Е. Еріксон, І. С. Кон, М. Кле, В. М. Поліщук та інші). До найтиповіших криз у цей період можна віднести кризу професійного вибору (невідповідність між професією-«покликанням» та необхідністю здобуття вищої освіти, яка може не відповідати обраній спеціальності); кризу у визначенні життєвої перспективи, життєвих цілей та шляхів їх здійснення; кризу залежності від батьківської родини та розділення з нею (залежність може бути емоційно-особистісна, побутова, матеріальна тощо, розділення з родиною актуалізується саме у цьому періоді); кризу інтимно-сексуальних стосунків (визначення своєї сексуальної орієнтації, ідентичності, віра у власну сексуальну привабливість); кризові ситуації в навчально-професійній діяльності (складнощі у навчальному процесі, занадто високе прагнення отримання оцінок тощо).

Метою статті є теоретичне обґрунтування і емпіричне вивчення страху як регулятора прийняття життєвих рішень у період пізньої юності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибірку дослідження становили 60 осіб, які навчаються на 1–3 курсах бакалаврату та 1 курсі магістратури спеціальності «Психологія» Національного університету «Кієво-Могилянська академія». Переважну більшість вибірки (90 %) склали досліджувані жіночої статі.

Для досягнення поставленої мети під час проведення емпіричної частини дослідження ми використовували такі методики: опитувальник «Смисложиттєві орієнтації (СЖО)» Д. Леонтьєва – для визначення провідних цінностей та орієнтирів у житті особи, локусу контролю та спрямованості на цілі в житті, процес життя та/або результат життя; тест «Життєва позиція» Е. Берна – з метою діагностики світосприйняття особи та її бачення свого положення у житті («Я + Світ +»;

«Я + Світ →»; «Я – Світ +»; «Я – Світ →»); методику «Рівень імпульсивності» В. Лосенкова – для визначення загального характеру прийняття рішень особою (імпульсивний, помірно імпульсивний, неімпульсивний); «С-тест» В. Леві – для діагностики загального рівня страху особи, а також визначення прояву різних видів страхів (танатофобія, страх просторів, соціофобія, страх виступів, агресофобія, страх залежностей, панфобія, езофобія, фортунофобія); проективну методику «Намалюй свій страх» – для визначення найбільших страхів особи; авторську анкету «Вплив страху на прийняття життєвих рішень» – з метою визначення життєвих рішень, що були прийняті у попередній період життя, та рівня впливу страху на них.

Серед головних результатів, отриманих у дослідженні, можна виокремити такі.

За результатами тесту СЖО встановлено, що більшість досліджуваних зосереджені на процесі життя, а не на визначенні його цілей або задоволенні його результатами. При цьому загальний показник осмисленості життя зворотно корелює з впливом страху на прийняття життєвих рішень: у респондентів із вищим рівнем осмисленості життя страх менше впливає на прийняття життєвих рішень – середнє значення показника впливу страхів на процес прийняття життєвих рішень у респондентів із низьким рівнем осмисленості життя склало 6,19 бала з 10 порівняно з середнім значенням 3,59 у респондентів із рівнем показника осмисленості життя вище аніж середній.

Крім цього, ми встановили, що показники шкали «Локус контролю “Життя”» у студентів молодших курсів переважають над показниками шкали «Локус контролю “Я”», але у старших за віком молодих людей, навпаки, спостерігається зворотна тенденція, що свідчить про посилення почуття внутрішньої каузальності. Характерно, що переважання показників «Локусу контролю “Життя”» прямо корелює з високим впливом страхів на процес прийняття рішень, а переважання показників «Локусу контролю “Я”», навпаки, корелює з меншим впливом страхів на прийняття життєвих рішень. Середнє значення показника впливу страхів на процес прийняття життєвих рішень у респондентів із переважанням показників «Локусу контролю “Життя”» склало 3,98 бала з 10 порівняно з середнім значенням 3,02 у респондентів із переважанням показників «Локусу контролю “Я”».

Тобто усвідомлення зосередженості контролю над своїм життям у власних руках послаблює вплив страху на прийняття важливих рішень.

Аналіз результатів за тестом «Життєва позиція» засвідчив, що найбільший вплив страху на прийняття життєвих рішень встановлено у досліджуваних із життєвою позицією «Я – Світ +» – 4,33 бала з 10, дещо менше – з позицією «Я + Світ +» – 3,67 бала, і найменші показники впливу страху спостерігаються в опитуваних із життєвою позицією «Я + Світ →» – 3,21 бала. Перший з цих результатів є досить закономірним – через те, що досліджувані з життєвою позицією «Я – Світ +» мають найвищий рівень страхів і відчувають себе незахищеними від них, вони не можуть також і обмежити контроль страхів над рішеннями, які вони приймають, що стосується і життєвих рішень зокрема. Останній результат (щодо опитуваних із життєвою позицією «Я + Світ →») ми пояснюємо тим, що люди з такою життєвою позицією більш упевнені в собі, внаслідок чого менше піддаються впливу страху і загалом менше усвідомлюють власні почуття.

За результатами тесту «Рівень імпульсивності» прослідковується тенденція до зниження імпульсивності з віком досліджуваних. Проте майже в усіх опитуваних рівень імпульсивності перебуває на середньому рівні. Зв'язок рівня імпульсивності та впливу страху на прийняття життєвих рішень хоча є прямим (зі збільшенням рівня імпульсивності підвищується вплив страху) – середній показник впливу страхів на процес прийняття життєвих рішень у групі респондентів із високими показниками імпульсивності становить 6 балів із 10 порівняно з 3,6 у респондентів із середніми показниками імпульсивності.

Результати за тестом «С-тест» показали, що рівень страху знижується з віком досліджуваних. Серед найбільш виражених видів страху – соціофобічні (страх соціальної оцінки загалом із середнім за вибіркою рівнем 4,32 бала з 10, та страх соціальних взаємодій, зокрема, з середнім за вибіркою рівнем 4,75 бала), за ними йдуть (приблизно з тими самими частотними показниками) панфобія (3,93), агресофобія (3,9), страх залежностей (3,9) та танатофобія (3,89). Таке домінування соціофобічних за характером видів страху можна пояснити особливостями цього вікового періоду, в якому молоді люди проходять стадію формування й утвердження своєї

ідентичності, і для них є вкрай важливими сприйняття та позитивна оцінка їх соціумом. По суті, прийняття соціумом адекватності нового Я молодій людині є підтвердженням включення її до цього соціуму, що є надважливим у контексті відокремлення (сепарації) молодій людині від батьків і пошуку нових систем «належності» у суспільстві.

Характерно також, що чим більше у молодій людині страхів, тим більше вони впливають на процес прийняття важливих життєвих рішень. При цьому закономірність взаємозалежності цих двох показників така:

- серед респондентів із найнижчими показниками рівня страху середній показник впливу страхів на процес прийняття життєвих рішень перебуває на рівні 3,67;
- серед респондентів із низькими показниками рівня страху середній показник впливу страхів на процес прийняття життєвих рішень – на рівні 2,63. Цікаво, що цей показник значно нижчий порівняно з попередньою групою, де рівень страху взагалі значно нижчий. Це може вказувати або на можливу неадекватну або недостатню чесну оцінку своїх страхів, або на те, що низький рівень страхів не обов'язково означає низький рівень їхнього впливу на процес прийняття життєвих рішень, оскільки задіяні також інші фактори;
- серед респондентів із високими показниками рівня страху середній показник впливу страхів на процес прийняття життєвих рішень – на рівні 4,68;
- серед респондентів із найвищими показниками рівня страху середній показник впливу страхів на процес прийняття життєвих рішень – на рівні 4,5. Показник є трохи меншим, ніж у попередній групі, проте ця різниця є статистично незначущою.

Крім того, ми дослідили вплив окремих видів страхів на процес прийняття життєвих рішень. Встановлено, що соціофобія, яка виявилася провідним видом страху у представників вибірки, найбільше (серед інших видів страху) впливає на прийняття життєвих рішень. Другу позицію займає агресофобія, далі – фортунофобія. Це можна пояснити тим, що агресофобія пов'язана з соціофобією в тому сенсі, що у разі неприйняття людини соціумом вона може очікувати і побоюватися потенційної агресії з боку суспільства. Що ж до фортунофобії, то,

приймаючи рішення, що можуть стати поворотними у житті, людина зіштовхується з долею, невідомість і невідворотність якої лякають, помітно впливаючи на характер прийняття відповідних важливих рішень.

За результатами анкетування, у якому опитувані оцінювали те, як їхні страхи впливають на прийняття ними життєвих рішень, встановлено, що суб'єктивно найбільш впливовим страхом є фортунофобія (страх перед долею) із показником 3,29 бала з 10. Порівняно з результатами тестування, у опитуванні цей страх піднявся з третьої на першу позицію, оскільки прийняття життєвих рішень у період пізньої юності є особливо важким через те, що, зокрема, у цьому віковому періоді настільки важливі рішення приймаються вперше, і результати цих рішень можуть вплинути на все подальше життя молодій людині. Саме тому занадто широкий або занадто вузький вибір, невизначеність і невідомість, лиха доля – все це лякає та змушує змінювати характер життєвого рішення, що приймається. Серед видів життєвих рішень фортунофобія найбільше впливає на рішення щодо вибору шлюбного партнера, що можна пояснити великою кількістю представниць жіночої статі у вибірці та важливістю знаходження шлюбного партнера для подальшого життя. Сам процес вибору майбутнього партнера з дуже вузького або з дуже широкого спектра варіантів може супроводжуватися переживанням страхів, які в підсумку можуть впливати на кінцевий результат.

На другому місці стоїть знову ж таки соціофобія із показником 3,08. Порівняно з результатами тестування, у опитуванні цей страх був зміщений із першої позиції фортунофобією. Навіть попри значну роль фортунофобії у прийнятті життєвих рішень, соціофобія все одно залишається провідним страхом періоду пізньої юності, оскільки саме від кінцевого прийнятого рішення залежить те, чи приймуть молоді людину у соціум і яку позицію вона там займатиме. Найбільший вплив соціофобія чинить на рішення щодо вибору професії/спеціальності, тому що професія та спеціальність є одними з найбільших детермінант того, яким чином, у якому форматі, як часто та з якими саме представниками соціуму людина контактуватиме. Тож саме з огляду на страх неприйняття соціумом найбільше змінюються рішення щодо вибору професії/спеціальності.

На третьому місці – також соціофобічний за природою страх соціальних взаємодій із показником 2,42. Оцінка соціуму може визначити ставлення соціуму до новоствореного «Я» молодій людини. Саме тому безпосередні види контакту з людьми так лякають. Не дивно, що найбільше цей страх впливає на рішення щодо вибору спеціальності/професії, оскільки саме там людина перебуває у постійному контакті з іншими людьми і ризикує кожною невдалою дією приректи себе на умовне «вигнання» з соціуму. Тому, керуючись цим та попереднім видами страху, молода людина дуже обережно обирає форму професійної взаємодії з суспільством.

Треба наголосити на тому, що під час анкетування опитувані оцінили рівень впливу страхів на прийняття рішень набагато нижче порівняно з результатами попередньо проведеного тестування. Ми пояснюємо це впливом захисних механізмів і фактором соціальної бажаності.

Висвітлено було також питання суб'єктивної оцінки впливу страхів на різні види життєвих рішень. Найбільшого впливу страхів за результатами опитування зазнали рішення щодо вибору спеціальності/професії з середнім показником 3,49 бала з 10. На другому місці – рішення щодо визначення життєвих поглядів із середнім показником 3,48 бала. І найменшого впливу страхів зазнали рішення щодо вибору шлюбного партнера з середнім показником 2,89 бала. Це частково підтверджує гіпотезу, що у цьому віковому періоді рішення щодо вибору спеціальності/професії та визначення життєвих поглядів є найважливішими для молодих людей, а отже зазнають найбільшого впливу страхів.

Загальний аналіз відповідей досліджуваних на питання щодо характеру впливу страху на прийняття життєвих рішень дає змогу стверджувати, що суб'єктивно страхи є радше мотивуючим, аніж стримувальним фактором.

Велика кількість опитуваних зауважила, що страх спонукав їх обрати більш бажаний варіант рішення або взагалі мотивував до прийняття самого рішення. Важливо також, що більшість опитуваних, за їхніми суб'єктивними міркуваннями, користалася «дієвою» стратегією реакції на страх, за якої страх спонукає до активніших дій або до дій взагалі, порівняно з «бездіяльною» стратегією, за якої страх спричиняє завмирання і бездіяльність. Достатньо велика кількість досліджуваних заперечує вплив страхів на процес прийняття життєвих рішень або значущість цього впливу, що частково можна пояснити дією психологічних механізмів захисту, які не дають змоги визнати, що на прийняття деяких важливих рішень у житті міг вплинути страх. Особливо це проявляється у суб'єктивній оцінці впливу страхів на прийняття рішень щодо вибору шлюбного партнера – більш ніж 60 відсотків досліджуваних зазначили, що страх не мав помітного впливу на прийняття цих рішень.

Висновки

Отже, результати проведеного дослідження свідчать про те, що на прийняття життєвих рішень у віці пізньої юності найсуттєвіший вплив чинять соціофобічні за характером страхи, тобто страхи соціальної оцінки та соціальних взаємодій, а також страх перед невідомістю та незворотністю долі (фортуніфобія). Вищий рівень осмисленості життя зменшує вплив страху на прийняття життєвих рішень. Найменше відчувають вплив страхів на прийняття рішень особи з життєвою позицією «Я + Світ →». Що ж до того, яким саме чином страхи регулюють процес прийняття життєвих рішень, то можна сказати, що страх постає радше мотивуючим, ніж стримувальним фактором, стимулюючи молодих людей приймати рішення на користь активних змін у своєму житті.

Список джерел

1. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – Київ : Либідь, 2003. – 376 с.
2. Фрейджер Р. Теорії, упражнення, експерименти / Роберт Фрейджер, Джеймс Фейдимен. – Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 704 с.
3. Coget J.-F. Anger and fear in decision-making: The case of film directors on set [Electronic resource] / J.-F. Coget, C. Haag, D. E. Gibson // European Management Journal. – 2011. – Vol. 29, Iss. 6. – P. 476–490. – Mode of access: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0263237311000417>. – Title from the screen.

4. Frey R. Fear shapes information acquisition in decisions from experience [Electronic resource] / R. Frey, R. Hertwig, J. Rieskamp // *Cognition*. – 2014. – Vol. 132, Iss. 1. – P. 90–99. – Mode of access: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010027714000481>. – Title from the screen.
5. Lee C. J. Fear, excitement, and financial risk-taking [Electronic resource] / C. J. Lee, E. B. Andrade // *Cognition and emotion*. – 2015. – Vol. 29, – Iss. 1. – Mode of access: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02699931.2014.898611>. – Title from the screen.
6. Lerner J. S. Beyond valence: Toward a model of emotion-specific influences on judgement and choice [Electronic resource] / J. S. Lerner & D. Keltner // *Cognition and emotion*. – 2000. – Vol. 14, Iss. 4. – Mode of access: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/026999300402763?src=recsys> – Title from the screen.
7. Loewenstein G. The role of affect in decision making [Electronic resource] / G. Loewenstein, J. S. Lerner. – Mode of access: http://conferences.wcfia.harvard.edu/sites/projects.iq.harvard.edu/files/lernerlab/files/loewenstein_lerner_2003.pdf. – Title from the screen.
8. Tsai M.-H. Anger, fear, and escalation of commitment [Electronic resource] / M.-H. Tsai, M. J. Young // *Cognition and emotion*. – 2010. – Vol. 24, Iss. 6. – Mode of access: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02699930903050631>. – Title from the screen.

V. Chernobrovkin, M. Starodub

FEAR AS A REGULATOR OF THE PROCESS OF MAKING LIFE DECISIONS IN THE PERIOD OF LATE ADOLESCENCE

The article addresses the problem of making life decisions by people during the period of late adolescence; describes the specifics of the influence of various factors, in particular, the sense of life orientations, life position, impulsivity; the questions of the influence of fear on the process of making life decisions by young people; and the influence of various types of fears on this process.

The results of the research show that the influence of fears on the process of making life decisions during the late adolescence is largely determined by characteristics of this age period, such as the formation of identity and the affirmation of one's own self in the society. Thus, the most influential types of fears during this period are sociophobia, which consists of fear of social opinions and fear of social interactions; and fortunophobia (fear of fate). Sociophobia has such a powerful influence because young people go through the process of separation from their parents and joining society as separate individuals, and therefore the society's opinion about them as an identity becomes very important to them. Fortunophobia is essentially the fear of the unknown and unavoidable fate, which is an inseparable part of making any life decision, especially in such a young age when people are only making their first crucial life decisions. According to the conducted research, meaningfulness of life has a reverse effect on the impact of fears on making life decisions, which means that with a greater meaningfulness of the individual's life, the impact of fears is reduced. At the same time, impulsiveness has a direct effect, i.e. the more impulsive an individual is, the more influence fear has on their making life decisions. Life position of "Me + World –" is the least influenced by fears during the process of making life decisions. Also, the influence of fears appears to be more of a motivating factor rather than constraining, which forces young people to act and change their lives.

Keywords: fears, decision making, life decisions, late adolescence.

Матеріал надійшов 19.03.2018